

KOLTAI KORNÉLIA

habil. egy. adj.
ELTE Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
koltai.kornelia@btk.elte.hu
ORCID: 0000-0001-9681-7960

SOMOSI PETKÓ JÁNOS ÜDVÖZLŐVERSE KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGYHÖZ (UTRECHT, 1651) (RMK III. 1782)*

Tanulmányomban egy héber nyelvű carment vizsgálok, melyet egy fiatal teológushallgató, Somosi Petkó János írt Komáromi Csipkés Györgynek, az Utrechti Egyetemen. Az üdvözlővers a tudós diák Disputatio Theologica De S. S. Trinitate című disputációja alkalmából készült 1651-ben, és a 17. században virágzó carmina gratulatoria műfaj poétikai-stiláris jegyeit mutatja. Komáromi Csipkés György nagy népszerűségnek örvendett az egyetemen, és jó okunk van feltételezni, hogy már az is kiváltságnak számított, ha egy diáktárs verssel köszönthette őt valamely nyilvános egyetemi esemény alkalmából. A tanulmányban magát a verset átírásban közlöm, és normatív, javított átírását is mellékelem. Helyesírási, tartalmi, poétikai-stiláris és nyelvi szempontú elemzésnek vetem alá, érintve az esetleges források kérdéskörét is. A vers magyar fordítását is megadom. A fordítással kapcsolatos megjegyzéseim között a fordítási bizonytalanságaimat is feltüntetem, és a megoldásaimat, ha szükséges, magyarázattal látom el. Konklúzióként megállapítom, hogy Somosi Petkó János versére a korábbi utrechti carmen, Szathmári Ötvös István verse hatott, és mind nyelvi-eg, mind tartalmilag nebézkes, sok tekintetben homályos alkotás.

Kulcsszavak: 17. századi héber nyelvű üdvözlőversek, carmina gratulatoria héberül, magyar protesztáns peregrinusok, Utrechti Egyetem, Somosi Petkó János, Komáromi Csipkés György, Szathmári Ötvös István, keresztény hebraisták

JOHANNES SOMOSI PETKÓ'S GREETING POEMS TO GEORG KOMÁROMI CSIPKÉS (UTRECHT, 1651). In my paper, I focus on a carmen written by a Hungarian peregrine, Petkó János of Somos, to his fellow student, György Csipkés of Komárom, on the occasion of this latter's disputation Disputatio Theologica De S. S. Trinitate, in 1651. This carmen is one of those Utrecht poems which were created for György Csipkés of Komárom in the first part of the 1650s; chronologically it was written after István Ötvös of Szathmár's and Johannes

* A tanulmány a „Magyar peregrinusok héber köszöntőversei a 17. században” című, NKFIH K 125486. sz. projekthez kapcsolódik (vezető: Zsengellér József, munkatársak: Bíró Tamás, Götz Andrea, Juhász Szandra, Koltai Kornélia).

Leusden's, and before Jakab Farkas of Alistál's carmina. In my paper, I publish the poem in a simple and normative transcription and analyze it from orthographic, content, poetic-stylistic, and linguistic point of view. I examine it concerning the sources as well, and since I translate it, I explain also my considerations during the translation procedure and the final solutions. I conclude that linguistically and in terms of the content it is a little bit obscure creation (in this respect not unique in the age) and it shows to some extent the influences of the earlier poem by István Ötvös of Szathmár.

Keywords: 17th century Hebrew greeting poems, carmina gratulatoria in Hebrew, Hungarian protestant peregrines, Utrecht University, Petkó János of Somos, György Csipkés of Komárom, István Ötvös of Szathmár, Christian Hebraism

Bevezetés

Jelen tanulmányban egy 17. századi utrechti üdvözlőverset elemzek, egyikét azoknak, amelyeket a század során a külföldön tanuló magyar protestáns diákok alkottak héberül. A *carmina gratulatoria* műfaj rendkívül népszerű volt a korban: a hallgatóságok egymásnak írták a köszöntéseket nyilvános doktori védések vagy disputációk alkalmából. A versek nemcsak az alkalom ünnepi fényét növelték, és nem csupán az ünnepelt kvalitásaira irányították a figyelmet, hanem kiváló lehetőséget teremtettek a szerzők számára is, hogy saját héber nyelvi kompetenciájukat is demonstrálják az egybegyűlt notabilitások előtt, illetve számot adjanak arról, hogy mennyire sikerült elsajátítani a műfajra jellemző poétikai-stilisztikai „követelményeket”.

Kutatásaim során eddig még nem sikerült feltárnom az egyes egyetemekhez köthető, vagy az egyes egyetemekre inkább jellemző műfaji sajátosságokat, talán azért sem, mert peregrinusaink rövid ideig tartózkodtak egy egyetemen, ahonnan aztán mentek is tovább egy másikra. Mindenesetre a század derekán az Utrechti Egyetem *carmina*-szellemi műhelyét (is) Komáromi Csipkés György uralta: két üdvözlőverset is írt, ő maga pedig öt üdvözlővers címzettje volt. Somosi P. János verse a harmadik a sorban, de Komáromi ekkorra már megírta a maga *carmen*jeit. Szerzőnk jó eséllyel, ha mást nem is, de ezeket mintaként tekinthette saját verse alkotásakor.¹

¹ Egyéb, Komáromi személyéhez köthető utrechti vers elemző bemutatását ld. CSORBA Dávid és KOLTAI Kornélia, „Komáromi Csipkés György dedikált disputája”, *Egyháztörténeti Szemle*, 21, 2. sz. (2020): 144–155.; KOLTAI Kornélia, „Az utrechti *carmina gratulatoria*: Komáromi Csipkés György (1628–1678) nyomában”, *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia*, 16, 1. sz. (2020): 56–102.; Uő, „Pre-expresszionista héber üdvözlőversek – barokk (kori) szerzők tollából”, in *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet*, szerk. BENE Sándor és PINTÉR Márta Zsuzsanna (Eger: EKE Líceum Kiadó, 2021), 457–480.; Uő, „Párhuzamos életutak: Johannes Leusden Komáromi Csipkés Györgyhez írott üdvözlőverse (1651) bemutatásával”, in *A nagy zarándok végleg célhoz ért. Tanulmányok Xeravits Géza emlékére 50. születésnapja alkalmából*, szerk. ZSENGELLÉR József (Budapest: Magyar Hebraisztikai Társaság–L'Harmattan Kiadó, 2021), 245–270.

A szerzőről

Somosi Petkó János (1625–1684) születési helyéről nem tudunk, hazai tanulmányairól azonban igen: Sárospatakon járt iskolába, felsőbb osztályokba 1647-től lépett. A sárospataki iskolaévek után Szikszón töltött be rektori állást, majd innét indult peregrinációjára.

Először Londonba utazott 1651 elején,² májusban pedig már Groningenben, júliusban Franekerben iratkozott be az egyetemre, ahol alig egy hónapot töltött.³ Azután az Utrechti Egyetemen időzhetett,⁴ de még ez évben visszatért Londonba, és a következő év, azaz 1652 augusztusáig ott is maradt, mint a Gresham College hallgatója.⁵ 1652 novemberétől ismét a holland egyetemeken folytatta a tanulmányait, kezdetben a Leideni Egyetemre járt, később, 1653 márciusától pedig Utrechtbe tette át a székhelyét, immáron – valószínűleg – másodjára a peregrinációja során.⁶

Hogy az Utrechti Egyetemet mikor hagyta ott, tehát mikor iratkozott ki onnan, arról nincs adatunk, mindenesetre 1656-ra már biztosan hazatért, előbb Szikszón, majd 1658-ban Tarcalon, később Megyaszón látott el lelkészi szolgálatot. 1683-tól az 1684-ben bekövetkezett haláláig Mádon volt lelkész.

Egyetlen üdvözlőverset írt, méghozzá héberül, Komáromi Csipkés Györgyhöz, a *Disputatio Theologica De S. S. Trinitate* című disputációja alkalmából.⁷

² Ez az adat csak Zoványi Jenőnél szerepel, de olyan határozottan állítja, hogy elfogadom, és magam is felhasználom, így Londont első peregrinációs állomásként tüntetem fel a rövid életrajzi adatok között, ld. ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* (Budapest: A Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodájának Sajtóosztálya, 1977³), <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&cp=2594>.

³ Vö. BOZZAY Réka és LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15; Budapest: ELTE Levéltára, 2007), 183; 63.

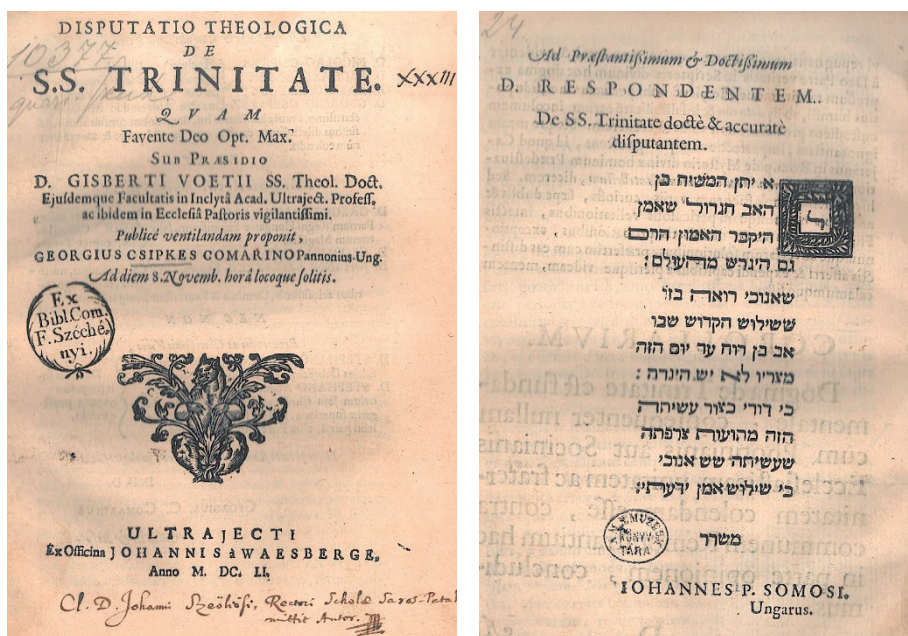
⁴ Nem egyértelmű, hogy mikor, Bozzay és Ladányi feltehetőleg tévedésből egy július 7-i beiratkozási dátummal is számol, amely napon viszont Franekerbe iratkozott be. Ezt a vélhetően hibás adatot a szerzőpáros egyéb vonatkozó szöveghelyein sem erősíti meg, vö. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, 128. Magam a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* sorozat leírásaira nem tudok támaszkodni: sem Bozzayra és Ladányira, sem Gömörire, akik első helyen említik a Somosi által látogatott 1651-es holland egyetemek közt Utrechtet, de hónapot nem, csak az 1651-es dátumot nevezik meg „bizonyítékul”. Nota bene! Zoványi erről az utrechti tartózkodásról egyáltalán nem is tesz említést! A szakirodalommal ellentétben én tehát úgy jelölöm az Utrechti Egyetemet, mint Somosi 1651-es évének legutolsó németalföldi tartózkodási helyét. Ekkor keletkezhetett ugyanis az üdvözlővers is, amelynek az apropójául szolgáló disputációt novemberben tartották, vö. MÁRKUS Mihály, *Komáromi Csipkés György: Egyháztörténeti értekezés* (Budapest: Református Sajtóosztály, 1990), 233. Valamint túl hosszú idő telt el a Franekeri Egyetemről való kiiratkozás (július) és a Gresham College-ba történő beiratkozás (év vége) közt is, jó eséllyel tehát ekkor tanult Utrechtben Somosi.

⁵ Vö. GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 14; Budapest: ELTE Levéltára, 2005), 93.

⁶ Vö. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, 241; 128.

⁷ Somosi életrajzát bővebben, a legfontosabb munkáinak felsorolásával ld. ZOVÁNYI, *Magyarországi protestáns...*, <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&cp=2594>.

A *carmen* tehát Komáromi Csipkés György első olyan disputációjára íródott, amely a szentháromságtant tette meg értekezése tárgyául, 1651 novemberében.⁸ Szinte napra pontosan egy évvel később ugyanis egy újabb disputáció hangzott el, 1652 novemberében, hasonló tárgykörben, amelynek alkalmából szintén lerotta egy hallgatótárs tiszteletét köszöntőversében a respondens előtt: Alistáli Farkas Jakab.⁹

1. kép. A kiadvány címlapja és az üdvözlővers

Betűhív átírás

Rövid verssel van dolgunk, amely – az utrechti köszöntőversék sorában elsőként Johannes Leusdennél tapasztalt elrendezéshez hasonlóan – szintén több, konkrétan három strófára tagoltan jelenik meg, melyek négy sorból állnak, a költemény tehát összesen 12 soros. A versszakhatárokat a záró jelzés mellett sorkihagyás egyértelműsíti. Betűhív átírásomban az eredeti tagolási technikát változatlanul adom vissza.

⁸ A *Carmina Gratulatoria Hebraica* utrechti listájában a 3. számot viseli ez a tétel, vö. ZSENGELLÉR József, „Carminae Gratulatoriae Hebraicae: Héber üdvözlő versek a 17. századból”, in „A szívnek van két rekesze”: Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére 90. születésnapja alkalmából, szerk. KOLTAI Kornélia, Studia Hebraica Hungarica 2–MTA Judaisztikai Kutatócsoport ÉRTESÍTŐ 19, 341–351. (Budapest: L'Harmattan–Magyar Hebraisztikai Társaság, 2012), 347. A vers lelőhelye: Sárospataki Református Kollégium.

⁹ A verset bemutató tanulmány megjelenés alatt áll.

A versről előljáróban még el kell mondani, hogy pontozatlan, csak mássalhangzók szerepelnek benne, kivételt képez ez alól a második versszak első sorának utolsó szava, amelyben mintha lenne egy magánhangzó, valamint két esetben a -ֿ diakritikus pontja (közzéteszem). Nagy valószínűség szerint nyomdahibát is tartalmaz. A latin felirat, a címzés, az utrechti versekhez hasonló módon, ezúttal is keretes szerkezetet képez, a vers végén ugyanis ismét latin nyelvű aláírás található, amely a név mellett a nemzeti hovatartozást is jelöli.

Lássuk tehát a betűhív átiratot!

Ad Praeantissimum et Doctissimum

D. RESPONDENTEM.

De S.S. Trinitate docté et accuraté disputantem.

לא יתן המשיח בן
האב חגדול שאמן
היקבר האמון הרם
גם היגרש מהעולם:

שאנוכי רואה בזו
ששילוש הקדוש שבו
אב בן רוח עד יום הזה
מצריו לא יש הינדה:

כי דודי כצור עשיתה
הזה מתועות צרפתה
שעשיתה שש אנוכי
כי שילוש אמן ידעתי:

משורר

JOHANNES P. SOMOSI.

Ungarus

Javított változat

A javított szövegekölés során a latin nyelvű keretet: a feliratot és az aláírást mellőzöm, csak a héber nyelvű versre koncentrálok.

A verset szokásomhoz híven ellátom magánhangzókkal, és a nyomdahibát is javítom, a helyes alakot szögletes zárójelben mutatom. A hibás betűt nem pontozom ki, vokálist a már korrigált mássalhangzó kap.

A szövegkritikai jegyzetek követhetőségét megkönnyítendő, a sorok elejére számokat írok.

1. לא יתן המשיח בן
2. האב ח[ה] גדול שאמן
3. הקבר האמון הרם
4. גם היגרש מהעולם:

5. שאנוכי רואה בזו
6. ששילוש הקדוש שבו
7. אב בן רוח עד יום הנה
8. מצריו לא יש הינדה:

9. כי דודי כצור עשיתה
10. הנה מתועות צרפתה
11. שעשיתה שש אנוכי
12. כי שילוש אמן ידעתי:

משורר

Szöveg- és forráskritikai jegyzetek

A költeményt alkotó szavak többé-kevésbé dinamikusan azonosíthatók, tehát a puszta lexémák síkján nem bonyolult a vers, de a normalizált olvasat elkészítése mégis számos kérdés elé állított. Rekonstrukciós nehézségeim, valamint az adott kifejezések, szintagmák lehetséges forrásaival kapcsolatos megjegyzéseim a következők.

1. Máris két-három grammatikai, egyeztetés- és sorrendiség-szinten jelentkező probléma, hiba adódik a verssorban. A legfőbb kérdés: ki az alany? Jelenlegi megvalósulásában ugyanis a לא יתן ('nem ad'; נתן – 'ad') alanyának a המשיח-nak ('a messiás') kellene lennie, ez a megoldás azonban sem szemantikai, sem szintaktikai tekintetben nem megfelelő. Hiszen: mit „nem ad a messiás?”. Tárgy nincs (ha abból indulunk ki, hogy a בן appozíció, ld. később), a legközelebbi főnév a következő sorban található, amely viszont pontosan ugyanolyan morfoszintaktikai sajátosságokkal rendelkezik, tehát ugyanúgy lehet alany. Ha viszont a következő sorban megjelenő האב ('az atya') a mondat egység alanya, akkor „a messiás” a tárgy – annak ellenére, hogy nem szerepel előtte tárgyi prepozíció. Tárgyi prepozíció azonban egyáltalán nincs kitéve egyik sorban sem, noha mind „a messiás”, mind „az atya” határozott, tehát a szintaktikai szabályok előírnák a prepozícióhasználatot. De ha már szintaktikailag semmiképp sem stimmel a mondat egység, a szemantika lehet a fogódzó: teológiai, illetve a Szentháromságról való előzetes ismeretek alapján úgy vélem, „az atya” az alany, ő az, aki adja, pontosabban

„nem adja a messiást”, és nem fordítva. A tárgyi prepozíció hiánya mindenesetre nemcsak szintaktikai szempontból minősül hibának, hanem a jelentésre vonatkozó szerzői szándék megfejtése elé is akadályt gördít.

A következő probléma a ׀ esetén merül fel, amelyet szintén a háttértudás segítségével, nem pedig a mondategységben előforduló nyelvi elemek kapcsolódása alapján lehet megoldani. „A messiás” a „fiú”, még ha nem is határozott a szövegben, noha mint értelmező jelző, határozottságban is egyeznie kellene az alaptaggal. Szintaktikai szempontból felmerülhet, hogy a ׀ a tárgy, és mivel nem határozott, elé nem kellene névelő, de mivel a „messiás” a „fiú” a Szentháromságban, ezért ezt az eshetőséget kizárnám, helyt adva egy újabb grammatikai hiba lehetőségének.

A szórend témaköre persze további kérdéseket vet fel, rekonstrukción szerint ugyanis az első sor így nézne ki nyelvtanilag helyesen: לָא יִתֵּן אֶת־הַמְּשִׁיחַ הַזֶּה. De miért kerül előre a tárgy, az alany elé? Beszélhetünk itt fókusz- vagy topik-pozícióról? Vagy a szórendiség-probléma már elsikkad a többi mellett?

Végezetül fontos megjegyezni, hogy a nyelvtanilag szabályosan felépített verssor 10 szótagot számlálna, amely a 8-as szótagszámot megtörné, a szótagszám, a ritmus megőrzése tehát Somosi számára is elsődleges szempont lehetett, teret engedve nyelvtani hibák sokaságának.

2. Korrekcióim az eredeti nyomtatványban/szkennelt változatban jelen lévő *faringális* ׀-re (*h*) irányul, javítom tehát a névelőt reprezentáló *laringális* ׀-re (*h*).

A -׃ vonatkozó névmás/kötőszó itt fordul elő először a *carmen*-ben, s még további öt alkalommal jelenik meg, felülreprezentált tehát a jelenléte – néha nem is egyértelmű funkcióban, jelentéssel. Most mindenesetre ugyanabban a szerepben határozható meg, mint amelyben az eddigi költemények is mutatták, vagyis vonatkozó névmásként, tehát a Héber Biblia fogság utáni szövegeinek (Prédikátor, Énekek éneke, bizonyos zsoltárok stb.) szerepkörében.

Az ׀ (‘megecsí’, ‘támogat’) pontozása-olvasata a ׀-ben nem egyértelmű. Azért döntök az aktív participiumi forma mellett (׀), mert egyrészt személyre utalónak értelmezem: anafórikus elemként, amely „az atyára” vonatkozik. Másrészt, mert az aktív participium-alak a Héber Bibliában főnevesült, és olyan önálló, megszilárdult jelentéssel bír, mint ‘névelő’ (2Kir. 10,1.5), ‘gyám’ (Eszt. 2,7) és ‘férfi dajka’ (4Móz./Num. 11,12; Ézs. 49,23),¹⁰ „az atyával” összefüggésben pedig alapvető a gondviselői attitűd, nem véletlenül járul a „gondviselő” mint *epitheton ornans* is elé.

3. Az 1. sorban említett probléma továbbra is fennáll: ki az alany? Ki a ׀ alanya? Egyáltalán: mi akar lenni a ׀ az ige élén? Szabályosan nem lehet más, csak kérdőpartikula, így is pontozom, de nem vagyok meggyőződve arról, hogy Somosi nem határozott névelőnek szánta. Ez esetben természetesen ismét hibát követett el, hiszen ragozott ige

¹⁰ Nőnemű alakban is, amelyet most nem említek, vö. F. BROWN és S. R. DRIVER és Ch. A. BRIGGS, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament...*, based on the *Lexicon of William Gesenius* (reprint, Oxford: Clarendon Press, 1951), 52. (A továbbiakban: BDB.)

elé szabályosan nem kerülhet névelő. Mindenesetre most kérdőpartikulaként értelmezem, mert a szövegösszefüggésbe belefér a retorikai kérdés alternatívája is. És visszatérve az alany-problematikára: „meghagyom” a szövegelőzményben is alanyként detektált בָּאָהָר ('az atya') főnevet, és ily módon az egész első versszakban egyetlen grammatikai és logikai alannal számolok, ld. később.

A הָאֱמוּנָה הָרַם mint jelzős szerkezet szabályos, nincs hiba benne: a jelzett szó elől áll, mögötte a jelző, és nemben, számban, határozottságban megvalósul az egyeztetés. Azért érzem fontosnak kiemelni ezt a tényt, mert a teljes utrecht-i anyagban alig akad határozott jelzős szerkezet, amely egyeztetés tekintetében szabályos volna – a javítás alapján éppen Somosi költeményének más helyén történik meg még előírás szerint az egyeztetés (ld. a הָאֱמוּנָה הָרַם szerkezetet a 2. sorban), de a további két előfordulás már Somosinál is szabálytalan.

A jelentés megadása, tehát a kérdéses szintagmát alkotó elemek szemantikai azonosítása nem egyszerű feladat. Mivel a *mater* jelölve van, tehát *pléne* az írásmód, olyan főnevet veszek a szerkezet alapjául, amely a Héber Bibliában ugyanígy, *materrel* van lejegyezve, ez pedig nem más, mint az אֲמֹן ('alkotó', 'művész', 'mesterember' stb.). Tény, hogy azokon a bibliai szöveghelyeken, ahol a köznévi előfordul, pozitív vagy semleges konnotáció társul hozzá (vö. Péld. 8,30 és Jer. 52,15), itt viszont a jelzője fényében negatív hangulat övezi, pejoratív értelmű kifejezésként jelenik meg. A רַם -ot ugyanis mint 'fennhézó', 'fennkölt'-jelentésű participium interpretálok a kontextus, a retorikai kérdés tükrében, noha a Héber Biblia-beli előfordulások szintén nem indokolnák a pejoratív használatot. A forrásszövegek: a Zsolt. 113,4 és 138,6, valamint az Ézs. 6,1 és 57,15 *locusai* ugyanis egyaránt az Úrra referálva jelenítik meg a melléknévi igenevet (többnyire jelzőként, de állítmányként is), amely pozitív konnotációt feltételez. Hogy mégis miért vélekedem negatívan a „mesteremberről”, azaz miért pejoratív értelmű szerkezetként rekonstruálok a szókapcsolatot, ld. később, a tartalmi elemzésemet.

És végül: ha a הַיְקָרָה ('eltemeti-e?') alanya „az atya”, akkor a הָאֱמוּנָה הָרַם ('fennhézó mesterember') a tárgy, amely ismét nem kap tárgyi prepozíciót, pedig határozott. A tárgyi prepozíció elmaradása, úgy tűnik, Somosi típushibájának tekinthető.

4. A strofa utolsó sora – analízisem alapján – az előzővel párhuzamos struktúrát mutat, azaz ugyanaz az alanya (szintén nincs külön főnévként jelölve), és ugyanúgy retorikai kérdésként realizálódik, vagyis az ige eleji ה kérdőpartikula, nem pedig – ahogy esetleg Somosi eredetileg tervezte? – határozott névelő.

5. A második versszak első sora kapcsán négy észrevételt tennék. Az egyik, hogy a már említett -שִׁי -vel kezdődik a mondat, amely az aktuális szöveghelyen nem valószínű, hogy vonatkozó névmás lenne, hiszen egy új gondolati-tartalmi és formai egységet vezet be. Szófaja itt is kötőszó, mivel azonban nem vonatkozó alárendelés élén áll (hiszen nem lehet a szövegelőzmény egyetlen mondatrészére sem vonatkoztatni), kizárásos alapon úgy határozom meg, mint amely okhatározói logikai-grammatikai viszonyt jelöl. A -שִׁי partikula okhatározói funkciója a Héber Biblia utáni irodalomban, a posztbiblikus

szövegekben igen elterjedtté vált,¹¹ Somosi talán ismerte ezeket a szövegrészeket, vagy legalábbis tudott a -ֿֿ okhatározói szerepköréről, és célzatosan alkalmazta az új strófa bevezető formulájaként, ’mert’, ’mivel’ jelentésben.

Figyelemre méltó az archaikusabb, ősbibb אָנֹכִי (’én’) használata az אֲנִי (’én’) helyett,¹² feltehetőleg a ritmus, szótagszám szabta követelmények miatt.

Szintén érdekes – és nem hozható összefüggésbe a ritmusképlettel – a אִמָּהֵר *materes*, *pléne* írásmódja.

A sor utolsó kifejezése (a hívórim) אִמָּהֵר, amelynek *materes* magánhangzója valamilyen oknál fogva szerepel a nyomtatványban, illetve a szkennelt változatban, ezért csupán az első vokálist kellett megtalálni a nyelvi elem azonosítása során, elfogadván, helyesnek tételezván föl a meglévő magánhangzó-jelölést. Mivel abból indultam ki, hogy a válaszirím nem tartalmaz lexéma, a אִ partikulára esett a választásom, és a אִ-t mint prepozíciót határoztam el. A אִ (’ez’) mindössze kétszer fordul elő a Héber Bibliában: a Hós. 7,16-ban és a Zsolt. 132,12-ben, prepozíció nélkül, prepozícióval pedig egyetlenegyszer sem. Az azonos jelentésű, egyszótagos, אִ-*materes* אִ azonban többek között a Prédikátor könyve sokszor visszatérő kifejezése, és prepozíciós formában is megjelenik (a אִ אִמָּהֵר formula részeként, ld. Bír. 18,4; 2Sám. 11,25; 1Kir. 14,5).¹³ A אִ névmás előtti אִ prepozíció magánhangzós realizációja szolgált tehát analógiaként számomra a אִמָּהֵר pontozásához.¹⁴

6. A sort a -ֿֿ partikula nyitja, amely itt ismételtlen a posztbiblikus szerepkörében mutatkozik meg, az előző sor tárgyi főmondatát követő alárendelői mellékmondat ’hogy’ jelentésű kötőszavaként.

Helyesírási érdekesség, ahogyan a korábbi példákban is láthattuk, hogy a אִמָּהֵר *pléne* írásmódot tükröz, azaz ’ *materes*, noha kettőzött mássalhangzó elé nem szabadna *maternek* kerülnie, legalábbis a bibliai héber helyesírás szabályai szerint, hiszen rövid előtte

¹¹ Vö. Marcus JASTROW, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature, I–II* (reprint, New York: Pardes Publishing House, 1950), 1505.

¹² Az alakilag különböző, két E/1. személyes névmás előfordulásáról, történeti megoszlásáról ld. Angel SÁENZ-BADILLOS, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 117., 123., 184. stb., valamint a történeti és összehasonlító nyelvészeti magyarázatok mellett statisztikai táblázatot is nyújt a Héber Biblia-beli előfordulásairól: Ronald HENDEL and Jan JOOSTEN, *How Old is the Hebrew Bible? A Linguistic, Textual, and Historical Study*, The Anchor Yale Bible Reference Library (New Haven–London: Yale University Press, 2018), 17–19. stb.

¹³ Ld. BDB 262. A szakirodalom éppen e formulának köszönhetően tekinti úgy a אִ mutató névmást, mint amely a bibliai héber korában a kollokvialis nyelvhasználatban már jelen volt, jöllehet a misnai (rabbínikus) héber nyelvtörténeti korszakban emelkedett „irodalmi”, írott nyelvi szintre. A vonatkozó részletről, valamint a lehetséges bibliai héber északi nyelvjárási besorolásról is ld. Gary A. RENDSBURG, *Diglossia in Ancient Hebrew*, American Oriental Series 72 (New Haven: American Oriental Society, 1990), 133–136.

¹⁴ A jelenséget hangtani szempontból úgy magyarázhatjuk, hogy a prepozíció magánhangzója szóhangsúlyos, azaz egyszótagos szó előtti pozícióban megnyúlik, vö. *Gesenius’ Hebrew Grammar*, ed. Wilhelm GESENIUS and E. KAUTZSCH, transl., rev. A. E. COWLEY (Oxford: Clarendon, 1910), 299.

a *hireq* (szintén a bibliai héber fonetika alapján). Tény, hogy a kettőzés sincs feltüntetve, mivel pontozatlan a szöveg.

A sor második -ֿ partikuláját bibliai értelemben, tehát vonatkozó névmásként értelmezem, amely egy ragozott prepozíciót, vagyis ragozott személyes névmást vezet be.

7. A sor első részében a Szentháromság három személyének megnevezése található, amely frazeológiai egységet gondolatilag az előző sor mondanivalójához kapcsolom, nem érzem ugyanis se grammatikailag-szintaktikailag, se logikailag az utána álló időhatározói szerkezethez tartozónak (hiszen a Szentháromság örök, nem beszélhetünk időbeli kiterjedéséről, még kevésbé valamiféle végpontjáról, ld. „eddig a napig”). Az időhatározót, amelyet egy határozottság tekintetében inkongruens jelzős szintagma alkot, lévén kijelölőjelző-eleme határozott, jelzett szava azonban nem,¹⁵ *enjabment*ként fogom fel, és a következő sorra vonatkoztatom.

8. Ismét nagyon nehézkes és hibás nyelvtani struktúra jellemzi a versszak utolsó sorát. Egyrészt feltűnik a már korábban többször is előforduló ה, amely jelen esetben szintén ragozott igealak élén áll. Az ezt megelőző esetekben az „inkriminált” partikulát kérdőpartikulaként rekonstruáltam, mivel az eredeti forma megfejtése során arra a prekonceptióra támaszkodtam, hogy a szerző ismerte a nyelvtani szabályokat és törekedett a szabályosságra. Most azonban hiába is tartom a szabályosság eszményét szem előtt, nem tudom kérdőpartikulaként artikulálni – sokkal valószínűbb, hogy névelőként értelmezte Somosi (és ez a feltételezés a korábbi előfordulások esetén is a névelőként való értelmezés felé billentheti el a mérleg nyelvét), hiszen a וֿ נֿ után következik. A névelő vonatkozói alárendelést indukáló szerepben a Héber Bibliában egyértelműen megjelenik, különösen a fogság utáni, illetve költői szövegekben, névszói szófajú (illetve névszói természetű is rendelkező, kettős szófajú) alakok elé járulva.¹⁶

A וֿ נֿ (szó szerint: ’nem van’) után tehát a ה nem interpretálható másként, mint vonatkozói funkciójú névelőként, és akkor már többszörre emelem ki: mivel azonban ragozott igealakhoz illeszti a névelőt a szerző, grammatikai hibát követ el.

De másrésztől ne feledkezzünk el a וֿ נֿ szerkezetről se, amely nem kevésbé problematikus: ilyen ugyanis nincs a héberben. A héberben a וֿ (’van’) létezését kifejező, valamely entitás létét nyomatékosító partikula tagadása nem tagadószóval történik, hanem egy másik partikula használatával és a וֿ mellőzésével. Ez a partikula pedig nem más, mint az לֿ / לֿ (’nincs’). A verssorban található szerkezet tehát a héber grammatika előírásainak nem felel meg, feltehetőleg a latin *non est qui* húzódhat meg mögötte, amely azonban a héberben egyáltalán nem is működőképes.

Vajon kijelenthetjük e hibás konstrukció alapján, hogy Somosi Petkó János versét a latinizmus jellemzi, szemben például a Szathmári Ötvös István vagy Komáromi Csip-

¹⁵ A rabbinikus héber nyelvtörténeti korszak szövegeiből adatolt jelenséget ld. SÁENZ-BADILLOS, *A History...*, 197.

¹⁶ Vö. Choon Leong SEOW, *A Grammar for Biblical Hebrew* (revised edition; Nashville: Abingdon Press, 1995), 83., 106., valamint SÁENZ-BADILLOS, *A History...*, 261.

kés György héber szisztémájában leképeződő magyar nyelvi gondolkodásmóddal?¹⁷ Valószínűleg igen!

S ami a הָרָךְ igét illeti: *pi'el* igeörzsi megjelenéssel számolok, mivel a szó eleji הָ részét képezi az igealaknak, tehát nem asszimilálódik a prefixum után, valamint csakis *pi'el*-ben fordul elő a Héber Bibliában is. Igaz, kizárólag participiumban: Ám. 6,3-ban és Ézs. 66,5-ben (jelentése: 'kirekeszt', 'kiűz').¹⁸

9. Egyetlen szó érdemes megjegyzésre a sorban, mégpedig az utolsó, a hívórim: az הָרָךְ (‘tetted’, ‘csináltad’), ám ez is csupán helyesírási szempontból. A *scriptio plena* azon ritka megvalósulását mutatja ugyanis, amikor הָ *mater* kerül az igei személyrag végére, a hosszú *á* után.

10. Mindjárt az első szó fejtörést okoz(ott), amelyet végül a következőképpen pontoztam ki: הָרָךְ, a szokásos dilemmát a הָ kapcsán (kérdőpartika vagy névelő?) a névelő javára döntve el. A mutató névmásra rákérdező retorikai eljárás jelen mondategységben ugyanis szemantikai zérushoz vezetne, így kizárásos alapon maradt a névelő eshetősége, amely azonban szintén számos sebből vérzik nyelvtanilag. Egyrészt: mutató névmás csak akkor kaphat névelőt, ha jelző, itt viszont nem jelző, önállóan áll, de mégis inkább ezt a hibát feltételezem a szerző részéről, mint a szemantikailag értelmezhetetlen kérdőpartikula használatát. Másrészt – beillesztve a mondatba, a verssorok közti határokön átívelő technikából (*enjambement*) indulva ki – feltehetőleg tárgyi mondatrészi szerepet tölt be, kellene tehát a tárgyi prepozíció, amely azonban másutt is hiányzik, mintha a szerző nem is ismerné. Ez a mulasztás tehát olyan hiba, olyan hiátus, miként korábban már meg is jegyeztem, amely az egész szövegre jellemző. NB: a tárgyi prepozíció szabályosan a határozott jelzős szerkezet elé kellene járuljon, itt viszont – ahogy az imént említettem – nemcsak tárgyi prepozíció nincs, hanem szerkezet sem.

Ahogy Leusden költeménye kapcsán is láttuk, a הָרָךְ (‘hiba’, ‘kóborlás’, ‘tévelygés’, ‘összezavarás’) a Héber Biblia korpuszában összesen kétszer fordul elő: az Ézs. 32,6-ban kommunikációs összefüggésben, a Neh. 4,2-ben pedig konkrét tettek vonatkozásában, mindkétszer pejoratív értelemben.¹⁹

A הָ (‘-ból/-ből’, ‘-tól/-től’) fosztóképzővel ellátott pejoratív jelentésárnyalatú kifejezést megfelelően használja a szerző, mivel a הָרָךְ (‘finomít’, ‘megtisztít’) ige bővítőmennyeként jeleníti meg, amellyel egyúttal a prófétai szóhasználatot evokálja. Anélkül, hogy nagyon elrugaskodnék a szakasz valós jelentéstartalmától-üzenetétől, talán túlzás nélkül állíthatom, hogy ezzel a szóválasztással a *carmen* címzettjét: az ünnepeelt Komáromit fel is ruházza bizonyos prófétai tulajdonságokkal. Sok prófétai passzusban ugyanis (például Jer. 6,26; Ézs. 49,7 stb.) a próféták tevékenysége áttételesen az ötvösök munkájához hasonlíttatik, akik magas hőfokon izzítva tisztítják meg a nemesfémeket

¹⁷ Ti. ez a nyelvi gondolkodásmód érhető tetten a már említett, 1651-es korábbi utrechti versek héber grammatikai hibái mögött.

¹⁸ Vö. BDB 622.

¹⁹ Vö. BDB 1073. Leusden Komárominak írt üdvözlőverse elemzését ld. KOLTAI, „Párhuzamos életutak...”.

mindenféle szennyeződéstől és salaktól (Péld. 25,4 stb.). Somosi tehát az evokatív erejű igehasználattal arra utal, hogy Komáromi is prófétai küldetésstudattal hánt le mindenféle tévelygést a szentháromságtanról, és a nehéz fizikai-szellemi munka során nem áll különféle veszélyekkel szembenézni.

S miként az előző verssor hívóríme: az הַתְּשִׁיב , a kifejező válaszirím: a הַתְּפָרֵץ ('tisztítottad') is *pléne* írásmódot tükröz, ה *materrel* az E/2. ragozott igei személyrag (suffixum) végén.

11. Az utolsó versszak utolsó előtti sorában a következetesen használt kötőszó (- וְ) 'mert' jelentését lehet ismét tetten érni, mivel a szövegelőzmény egyik mondatrészére sem utal vissza, tehát a vonatkozói szerepköre jelen esetben elvethető. A versben igen frekvenciát - וְ itteni jelenlétén kívül további szóismétlések is megfigyelhetők a sorban. Ilyen például az הַתְּשִׁיב előfordulása, amely immár másodszor mutatkozik a költeményben, egy versszakon belül. Az írásmód mindkét esetben egyforma, tehát következetesen *pléne*. Szintén konzekvens az archaikus E/1. személyű személyes névmás (אֲנִי) használata, amely ezzel a realizációval együtt összesen kétszer képviselteti magát a rövid köszöntésben.

A וְ az egyetlen olyan kifejezés a sorban, amely nem szerepel másutt a *carmen*ben, a Héber Bibliában azonban több וְ is található, melyeknek eltérő a jelentése. A homonimák közül ('fehér lenvászon'; 'hat' [mint számnév]; 'alabástrom')²⁰ azért gondolnám a legutolsót, a וְ -ből derivált főnevet e mondategységbe illőnek, mert az 'aprón kristályos, formálható, a márványhoz hasonló hófehér gipsz'-jelentésű „alabástrom” adekvát módon integrálható a szövegkörnyezet egészének jelentésébe. Az „áttetsző gipsz” metaforával ugyanis a szerző saját magára utal, ő az, akit Komáromi a Szentháromságról szóló értekezésével megformálható, értékes anyaggá „tett”, amely a későbbiekben még tovább alakítható, igényes, minőségi dísz tárgyá akár. Nem véletlenül szerepel a kifejezés a Héber Bibliában Ahasvérós királyi pompájának leírásában (Eszk. 1,6) és az Énekek éneke völegényének szépségét magasztaló felsorolásban (Énekek 5,15): e disputáció kihozza az olvasójából a legtöbbet, legszebbet.

12. Végezetül egyetlen észrevétel a szóismétlésről, amely három nyelvi elemet is érint a verset lezáró sorban. A költeményben – és azon belül is a strófában – immár másodjára ismét a וְ áll a mondategység első pozíciójában, 'mert' jelentéssel, a - וְ valódi alternatíváját képezve. Hogy a szibiláns (susogó) - וְ használatának elkerülése motiválta-e a szerzőt, vagy a szimmetrikus elrendezés szándéka (hiszen az utolsó versszak első sorának élén is ez a kötőszó áll), nem lehet pontosan megmondani. A kötőszón kívül egy újabb szóismétléssel is találkozhatunk: a וְשִׁילֵי lexémával, amely a szokásos, „szabálytalan” *pléne* írásmóddal jelenik meg ismét, valamint az אָנָּה gyök további variánsával, amelyet ebben a kontextusban אָנָּה -ként olvasok (a gyök megjelenési módzatairól, és a hozzájuk kapcsolódó jelentésekről a 2. és a 3. sor kritikai jegyzetei közt már szóltam, ld. korábban).

²⁰ Vö. BDB 1058; 995; 1010.

A vers utolsó igéje (עֲדָה – 'tud') E/1. igei szuffixumával (ld. יִתְעַדָּה) teljességgel elüt a versben szereplő többi ige ragozott alakjától, amelyek E/2., illetve E/3. személyűek. Joggal feltételezzük, hogy a kiemelt versvégi helyzet, valamint a *carmen*ben egyedülálló ragozás a tartalmi tényezőkre is hatással van: az ige jelentésének is nyomatékot, hangsúlyt kölcsönöz.

Fordítás

A hosszas szövegkritikai mérlegelés- és megfontolás-jegyzék után most következzeék a célnyelvi változat, amelybe valamennyi megállapítást beépíték.

Az esetleges annotáció miatt a sor eleji számozást ezúttal sem mulasztom el. Értelmi kiegészítésemet szögletes zárójelben közlöm.

*I. A legkiválóbb és legműveltebb
RESPONDENS ÚRNAK, aki
a Legszentebb Háromságról művelten és pontosan disputált.*

1. Nem adja a Messiásfiút
2. a nagy Atya, aki gondoskodó.
3. Vajon eltemeti-e a fennhéjázó mesterembert,
4. és vajon kiúzi-e a világból?!

5. Mert én látom ebben,
6. hogy a Szentháromság az, ami benne van:
7. Atya, Fiú, Lélek. Ez idáig
8. ellenségei közül nincs, akit elűzne.

9. Mert barátom, mint a szikla, [olyanná] tetted
10. ezt, a tévedésektől megtisztítottad,
11. mert engem alabástrommá tettél,
12. mert a Szentháromságot igazán megismertem.

II. Megénekelte / Énekes

*JOHANNES P. SOMOSI.
Ungarus.*

Fordítástechnikai és a célnyelvi szöveggel kapcsolatos megjegyzések

A szó szerintiség elvét követő fordításomhoz a következő észrevételeket fűzöm.

I. Mindjárt a latin nyelvű felirattal kapcsolatban fontos megállapítani, hogy nagyon emlékeztet a Szathmári István által Komáromihoz címzett *carmen* latin nyelvű feliratára. Az utrechti anyagban még Komáromi Csipkés György Szathmárinak írott, továbbá Alistáli Farkas Jakab 1652-es üdvözlőverse kezdődik ugyanígy, melyek háttérében egyaránt Szathmári-hatás mutatható ki. Fordításomban valamennyi helyen ugyanúgy adom vissza a megegyező, nyitó formulát.²¹

1–2. A szövegkritikai jegyzetek közt alaposan megindoklom, hogy a verset bevezető képet hogyan és miért úgy értelmezem (ld. korábban). A fordításban a fenti magyarázatnak megfelelően közvetítem a sorok közti áthajlást, valamint az általam rekonstruált alany („Atya”)-tárgyi („Messiásfiú”) viszonyt.

3–4. Az első strófa utolsó két soráról is bőséges jegyzetapparátust készítettem (ld. korábban), amelyben amellet érvelek, hogy miért tekintem párhuzamos retorikai kérdéseknek a kétségkívül másként is olvasható mondategységeket. A célnyelvi szövegben a költői kérdést úgy érzékeltetem, hogy a kapcsolatos mellérendelői összetétel végére nemcsak kérdőjelet, hanem felkiáltójelet is teszek. A Héber Bibliában a retorikai kérdések funkciója a megerősítés, a ténylegesen fel nem tett kérdés által implikált, azzal ellenkező (itt: nemleges) válasz nyomatékossá tétele.

A םַלְוֵנוּמֵנוּ ekvivalenseként a posztbiblikus használatban általánosabb ’világból’²² helyett választhatnám a Héber Bibliában szokványosabb ’mindenségéből’, ’örökkévalóságából’ jelentést is,²³ a paralel elhelyezkedő „eltetem” ige azonban magában foglalja az „evilág” fogalmát, ezért teszem le a vokсот a névszó posztbiblikus szövegekben bevett jelentése mellé. A „-ból/-ből” raggal ugyanakkor lehetőségünk van a világon túli dimenzió képzetét is megjeleníteni, tehát a Héber Bibliában elterjedt jelentések sincsenek kizárva a „világból” szó szemantikai mezejéből.

5–6. A fordítási műveleteket ezúttal is a forrásnyelvi szövegre vonatkozó értelmezéseim mentén hajtom végre (ld. korábban). A jegyzetapparátusban akkurátusan magyarázom az „ebben” és a „benne van” héber megfelelőinek rekonstrukcióját is, melyet most nem ismétel meg, azt azonban megjegyezném, hogy nem világos, mire utal, mire „mutat” rá a határozóragos mutató, illetve a ragozott személyes névmás. Visszautalnak az első versszakban megénekelte tartalomra: a „gondoskodó Atya” irgalmára? Vagy témát vált a szerző, s a *carmen* létrejöttének szituációjára kitekintvén, a névmásokkal a disputáció, az értekezés mondanivalójára reflektál?

²¹ Vö. CSORBA és KOLTAI, „Komáromi Csipkés György...”, KOLTAI, „Az utrechti *carmina gratulatoria*...”, KOLTAI, „Pre-expresszionista héber...”.

²² Melyet a szó első jelentései közt ad meg JASTROW, *A Dictionary*..., 1052.

²³ Vö. BDB 761–763.

7–8. Az általam *enjambement*ként felfogott gondolati-formai egység célnyelvi változatában az „ez idáig” megoldással kissé lazán közvetítem a szoros értelemben ’eddig a napig’-jelentésű forrásnyelvi szerkezetet, bár tény, hogy a kifejezés a Héber Bibliában is csak a legritkább esetben fejezi ki a szó szerinti jelentéstartalmat, inkább általánosabb idővonatkozással bír. Ugyancsak nem ültetem át formális megfelelővel a héber ׀ ׀ ׀ partikulákat, tekintettel arra, hogy a magyar nyelvi rendszerben nincs rá pontos megfelelő (mint ahogyan a héberben sincs ilyen konstrukció!, ld. a fejtegetéseimet a tárgyban, korábban).

9–10. Az utolsó versszak első két sorának fordítása kapcsán ismét a névmáshoz („ezt”) szükséges némi magyarázatot mellékelni. A héber eredeti kifejezés lehetséges olvasatait, hibás megvalósulását stb. már kimerítően körüljártam (ld. korábban), okfejtéseim eredményeként született a magyar megoldás. De mire vonatkozhat a tárgyragos mutató névmás? Jóllehet az 5–6. sorban előforduló névmások referenciáihoz képest ezúttal valamelyest könnyebben be lehet azonosítani a denotátumot, de itt sem egyértelműen. A szöveggörnyezetből mindenesetre tudjuk, hogy a szerző kitekint a beszédhelyzetre, a disputáció eseményére, hiszen megszólítja a respondenst, Komáromit („barátom”). A névmás tehát feltehetőleg a disputáció tárgyára, a szentháromságtanra vonatkozik, amelynek teológiai alapvetését hajtotta végre munkája révén Komáromi (vö. „sziklává tetted”), s egyúttal „meg is tisztította” mindenféle „tévtantól”.

11–12. Az utolsó két sorban a szerző saját magára fókuszál, pontosabban arra a személyre, akivé a disputáció hatására érett. Az E/1.-ben írt vallomás „alabástrom” kifejezése az Énekek énekét idézi: ahogy a menyasszony dicséri vőlegénye külsejét, úgy dicséri a *carmen* szerzője Komáromi szellemi alkotását. Mindeközben a fonákjára is fordítja a képet: ő maga válik ugyanis a műtől olyan széppé és formálhatóvá, amilyen szép és formálható a vőlegény a menyasszony szemében. Fordításomban egyszerű és pontos kifejezésekkel tolmácsolom az eredeti tartalmat, a héber partikulák-kötőszók okhatározói megfeleltetésével (a magyarázatot ld. korábban, a szövegkritikai jegyzeteknél).

II. A vers végén az aláírást bevezető héber jegyzet is Szathmári István befolyása alatt születhetett: egy az egyben megegyezik ugyanis az általa írt *carmen* szerzősége reflektáló formulájával.²⁴ A fakultatív ekvivalensek, tehát a kétféle fordítói megoldás feltűntetésére azért van lehetőség (illetve szükség), mert az eredeti héber participiumi alak mind az igei, mind a főnevesült kifejezés alternatíváját magában foglalja.

Elemzés

Helyesírás

A betűk jól olvashatók, az írásmódra a *scriptio plena* jellemző. Egy nyomdahiba található a szövegben, amely a *faringális* ׀ (*h*) és a *laringális* ׀ (*h*) összekeveréséből adódik.

²⁴ Vö. KOLTAL, „Komáromi Csipkés György...”, KOLTAL, „Az utrechti *carmina gratulatoria*...”, KOLTAL, „Pre-expressionista héber...”.

A szóban forgó két mássalhangzó egyébként megkülönböztethető egymástól, még ha nem is könnyen. A τ (*d*) és a τ (*r*) szedése szintén hasonló, de nem okoz különösebb nehézséget az elkülönítésük, azonosításuk.

Tartalmi tényezők

Az üdvözlővers születése Komáromi Csipkés György Szentháromságról szóló disputációjának köszönhető, s maga a „Szentháromság” szó több ízben *expressis verbis* is megjelenik a *carmen*ben.

Az első két strófában a vers szerzője a Szentháromság Atya-személye igazságos, gondoskodó és megbocsátó természetét énekl meg. A felütésben mindjárt az igazságosságáról beszél, nevezetesen: kifejti, hogy az Atya nem hagyja, hogy bárki hozzáférhessen a Fiához, a Szentháromság Fiú-személyéhez, a Messiáshoz – csak azok számára biztosítja ezt a kiváltságot, azoknak „adja a Fiút”, akik méltók rá. Ezután az irgalmas és megbocsátó tulajdonsága kerül bemutatásra, éspedig: a szerző megállapítja, hogy az Atya a gonosztevőt nem bünteti vétkéhez mért büntetéssel, a „fennhéjázó mesterembert” nem „temeti el”, vagyis megadja az esélyt számára, hogy bűnbánatot gyakoroljon, és „nem űzi el a világból”, tehát megbocsát neki és lehetőséget teremt számára a megtéréshez. Az ellenségeit, tehát a folyamatosan ellene vétkezőket sem sújtja büntetéssel, bosszúvágy nincs benne. Nekik is megbocsát, rájuk is gondot visel.

Hogy az értekezésben olvasható-e az Atya jóságos természetének ilyenén jellemzése, melyet a szerző versbe önt, vagy magától Somositól származik-e a leírás, nem derül ki. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy Istent és Jézust csakis a szentháromságban szokásos nevekkal illeti. A második versszakban az egylényegű három isteni személyt – mintegy összegzés gyanánt – külön is felsorolja, harmadikként a „Lélek” neve is elhangzik, de vele kapcsolatban semmilyen érdemet vagy vonatkozást nem közöl.

Az elvontabb, moralizálőbb, teologizálőbb témák után, melynek fókuszába az Atyát helyezi, a szerző az utolsó versszakban már jóval gyakorlatiasabb tárgyhoz nyúl. A versírás szituációját, apropóját eleveníti meg, melynek középpontjába a respondenst, illetve saját magát állítja. Először is E/2. személyben megszólítja Komáromit, „barátjának” nevezve, mellyel azonnal definiálja is kettejük kapcsolatát: kifejezi, hogy szoros kötelék fűzi őket egymáshoz. Majd a disputáció tárgyát méltatja, a szentháromságant, amelyről kijelenti, hogy „sziklaszilárd” fundamentumként szolgál, és mentes minden korábbi (és potenciális) tévtantól. Végül arról a felfokozott (szép, értékes és formálható, megmunkálható) állapotról vall, amelybe Komáromi teológiai alkotásának hatására: a Szentháromság igazságának a megismerése révén került.

Verstani megfontolások

A költemény három versszakból áll, mindegyik versszak négy soros, tehát összesen 12 soros a vers. A strófákat helykihagyás és tagolójel is elválasztja egymástól.

Ütemhangsúlyos a verselés, a verssorokat Somosi feltehetőleg felező 8-asnak szánja, az általam pontozott és kiejtett szavak azonban több ízben is 9 szótagot adnak ki. Térbeli kihagyásos metszet nincs a sorokban, így bár látni tendenciát a 4|4 ütemre, de nem minden esetben jön ki.

A rímképlet igen egyszerű: páros rímekkel dolgozik a szerző.

A versszakokra tagolás tekintetében talán Johannes Leusden példáját tartja szem előtt, de semmilyen más téren nem tudja a professzor versének mintázatát követni: Somosi *carmene* mind hosszúságra, mind poétikai-verstani megformáltságra nézve az egyik legegyszerűbb, legkevésbé igényes utrecht-i üdvözlővers, az általam vizsgáltak közül.

Nyelvi sajátosságok

Nyelvtani szempontból sem képvisel magas színvonalat a vers, amennyiben a Héber Biblia klasszikus korszakának grammatikai szabályait vesszük alapul. Számos hibával szembesülünk ugyanis az alkotásban, köztük olyanokkal, amelyek a megértést is nehézkessé teszik.

Mivel például a határozott névszók előtt sehol nincsen tárgyi prepozíció, gyakran nem lehet tudni, hogy egy adott mondatban a névszó tárgy-e vagy alany. Márpedig a mondat jelentése szempontjából nem mindegy, hogy mi az alany és mi a tárgy – és a szórend sem siet a segítségünkre. A klasszikus norma alapján továbbá nem lehetne ragozott igéket határozott névelővel ellátni, a *carmen*ben azonban három olyan alak is szerepel, ahol megfogalmazódik ez a „gyanú”, s jóllehet két esetben még akár kérdőpartikula is szóba jöhet a névelő helyett (így értelmeztem végül), de egy esetben már tényleg nem lehet másként olvasni, csak határozott névelőként. Felmerül tehát egy olyan komoly hiba elkövetésének a lehetősége a szerző részéről, amelyhez hasonlót a *carmina gratulatoria* vizsgálat alá vetett korpuszában eddig még nem találtunk. Szintén nem volt még eddig példa a létezés kifejező partikula tagadásának szó szerinti megvalósítására. Somosi eljárásának a háttérben a latin szerkezet jelenlétét lehet tetten érni, a szabálytalan műveletet így latinizmusnak minősítem. Egy helyütt a határozott mutató névmás önmagában áll – szintén szabálytalanul. A nem egyeztetett jelzős szerkezetek jelensége ugyanakkor általánosan kimutatható az utrecht-i korpuszból, tehát nem csupán Somosinak tulajdonítható az ilyen típusú normaszegés.

A vers rövidegéhez képest ez a hibamennyiség nagyon soknak tekinthető. S ugyanazt a megállapítást tehetjük az ismétlések kapcsán is: arányaiban nagy számban térnek vissza bizonyos morfémák, lexémák, és egyazon gyök különféle variációira is látunk példát a versben.

A Héber Biblia lexikonjára épülő költemény az alapszókinccsen kívül leginkább az Ézsaiás könyvének néhány *locus*át idézi fel szóválasztásaival, de Eszter és a Zsoltárok könyvének néhány szöveghelyét vagy kifejezését is megjelölhetjük potenciális forrás gyanánt, továbbá Nehemiást, Hóseást, Ámószt, a Példabeszédek könyvét és az Énekek

énekét is reprezentálja, evokálja egy-egy jellegzetes kifejezés (az igék főként *galban*, illetve *piél* igetörzsben fordulnak elő). Somosi, hasonlóan az utrechtiékhöz többségéhez, nem idéz szó szerint, és nem is parafrázál a Héber Bibliából.

A nyelvi hatások tekintetében Szathmári Ötvös István *carmenének* a befolyása jelentős (a latin szövegre is kiterjesztve a hatást).

Befejezés

Somosi Petkó János e költemény után felhagyott a *carmenek* írásával, bár még néhány évet egészen biztosan külföldi tanulmányokkal töltött. Hogy a héber nyelvet nem sikerült-e megfelelően elsajátítania, vagy egyéb, a verset ért kritika hatására fejezte be költői pályafutását, nem tudni, bár valószínűleg nem ez állt a háttérben.

Ahogy ugyanis a *carmina gratulatoria* műfaj egy korszak divatja volt, amelyet ráadásul egy bizonyos korosztály, „szubkultúra” művelt: a peregrinus fiatalság, úgy a divat szabályozta nagy valószínűséggel azt is, hogy egy szerző az életében csak egy verset alkosson. Ritka kivételnek számított, ha valaki több verset is írt – természetesen a peregrináció ideje alatt. A teljes korpuszban ilyen kivételnek számít Komáromi Csipkés György,²⁵ de a csúcstartó Diószegi Kalmár Pál, aki két éven belül (1653-ban és 1654-ben) összesen négy köszöntőt készített Leidenben, négy különböző személynek.²⁶ Olyan azonban csak egyetlen esetben történt a 17. századi peregrinusaink körében, legalábbis jelenlegi tudásunk szerint, hogy egy szerző több verset ugyanannak a személynek szánt: Alistáli Farkas Jakab – mindkétszer Komáromi Csipkés Györgyhez címezve *carmenét*, két év különbséggel.²⁷

²⁵ Rendhagyó módon mecénásaihoz, illetve Szathmári Ötvös Istvánnak, mindkettőt 1651-ben. Vö. KOLTAI, „Az utrechti *carmina gratulatoria*...”, KOLTAI, „Pre-expresszionista héber...”.

²⁶ 1653-ban: Báthori G. Mihálynak és Kis-Marjai Veszelin Pálnak; 1654-ben: Debreczeni K. Jánosnak és Szepsi Korocz Andrásnak. A költemények bemutatását elemzésekkel ld. KOLTAI Kornélia, „Bibliai és posztbiblikus rétegek dialógusa (egymásra gyakorolt hatása) a magyar peregrinusok 17. századi héber nyelvű üdvözlőverseiben”, in *A dialógus formái a magyar régiségben*, szerk. FARMATI Anna és GÁBOR Csilla (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2021), 455–476.; Uő, „Bibliai textusok (és stílusok) utóélete a 17. századi leideni *carmenek* szövegeiben”, in *Adalékok Izrael történetéhez: Ünnepi kötet Karasszon István 65. születésnapja alkalmából*, szerk. EGERESI László Sándor és KÓKAI Nagy Viktor (Komárom–Budapest: Selye János Egyetem Református Teológiai Kar–Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2020), 220–24.5; Uő, „Idézés, utánzás, eredetiség: A parafrázis megjelenési formái a magyar peregrinusok 17. századi héber nyelvű üdvözlőverseiben”, in *Imitáció és parafrázis: Szövegváltozatok a régiségbe*, szerk. BARTÓK István és JANKOVITS László és PAP Balázs (Pécs: PTE BTK, 2020), 249–272.

²⁷ Vö. KOLTAI, „Pre-expresszionista héber...”.